

Vondráček, Miloslav

[Frazeologické štúdie II. Sestavil Peter Ďurčo]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1999, vol. 48, iss. A47, pp. 220-223

ISBN 80-210-2098-9

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101555>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Frazeologické štúdie II. Peter Ďurčo (edit.). Bratislava, Komisia pre výskum frazeológie při Slovenskom komitété slavistov, Esprima 1997, 154 s. (ISBN 80–85586–09–6).

S ročním odstupem po sborníku *Frazeologické štúdie I* (Bratislava, Stimul 1996) a dva roky po studii *Frazeologická terminológia* (Bratislava, Stimul 1995) vyšel další díl tohoto volného cyklu, jehož editorem je Peter Ďurčo. Sborník prací patnácti autorů je věnován Jozefu Mlackovi, který stál u zrodu celého projektu.

František Čermák příspěvkem *Frazeologie a biblická etika (Kolokabilita lexémů dobrý a zlý a povaha přísloví)* dokumentuje vzdálenost představ o jazyku a jazykových komunikátech od reality, doložené elektronicky zpracovaným korpusem (v tomto případě elektronickou podobou bible). Frekvence tří stupňů adjektiv a adverbii *dobrý* a *zlý* dosahuje podle frekvenčního slovníku (1961) poměru 3,4 : 1, zatímco v bibli jen 1,3 : 1. Skutečnost, že se v bibli hovoří o zlém téměř třikrát více než v průměrném komunikátu, hodnotí autor u preskriptivního textu jako překvapující. Zcela okrajová je frekvence substantiv *dobro* a *zlo*, zastoupených adjektivními formami *dobré* a *zlé*. Předkládá se podrobná formální i významová analýza kolokací, z níž plyne, že nejfrekvencovanější strukturou (strukturální funkcí) je A-S (*dobrý strom, zlá řeč*) a A^S (*nalézat dobré, milovati zlé*) a že každé z adjektiv vstupuje do tří široce vymezených sémantických okruhů, přičemž kolokace ukazují na stabilní nebo variabilní hodnocení jevů. Zarážejícím, ale pro malý počet výskytů těžko hodnotitelným zjištěním je vylučnost souvýskytu lexémů *dobrý muž*, avšak *zlá žena*. Frekvence frazémů obsahujících uvedená adjektiva není v rozporu s předchozími údaji, neidiomatizovala se však pojmenování lidských a člověku analogických entit. Pouze jednomu z převážně metonymických frazémů (*dobrý skutek*) lze přiznat primárně etickou povahu. Propoziční frazémy analyzované s odvoláním na Gluskeho (1971) a Schindlera (1993) potvrzují, že dnešní čeština a česká frazeologie čerpá v bibli inspiraci pro etické soudy už jen okrajově.

Mária Dobříková se v práci *Minimálne frazémy v slovenčine a bulharčine* věnuje vymezení pojmu a termínu minimální frazém s odvoláním na konstrukční, funkční a sémantickou klasifikaci. Frazeologický charakter a současně značnou dynamiku mají některá spojení synsémantika s autosémantikem (v *kostce*), kombinace dvou synsémantik (*ani muk, na ex*) a spojení dvou synsémantik s jedním autosémantikem (*ani za nic*). Kromě spojitelnosti minimálních frazémů s některými slovními druhy dokumentuje autorka na obou jazycích především sedm strukturálních typů: předložka + jméno (*po dobrom*), předložka + příslovce (*za slobodna*), částice + podstatné jméno (*ani chýru*), spojka + příslovce (*ako naschvál*), částice + předložka + podstatné jméno (*ani za sver*), spojka + předložka + podstatné jméno (*ako na potvoru*), částice + částice (*len-len*).

Juraj Dolník v příspěvku *Jazykové principy vo výstavbe frazém* vychází z teze o funkční motivační stavby jazyka. Hierarchicky nejvyšší princip funkčnosti (funkční separace) konfrontuje s principem transpozice, analogie a idiomatičnosti, tvarovosti a emancipace. Princip funkční separace se odvíjí od kontrastivní vlastnosti odlišující typ jazykové jednotky vůči typům jiným. Ostatní principy nejsou s předchozími v rozporu, nýbrž specifikují separační vlastnosti jednotek. Frazémy se vztahují k „archetypálním“ životním situacím, přičemž míra distinkce je přímo úměrná intimitě výrazu. Jednotky s velmi vysokou frekvencí výskytu se ukládají do paměti jako kondenzované formálně-významové celky, tj. jako jazykové prefabrikáty. Princip analogie se projevuje v onomaziologickém i sémaziologickém procesu. Na analogičnosti obrazu je založena celá řada frazémů. Stejně analogicky se však přenáší jeden z průvodních znaků frazému — jeho nemodelovost. Reprodukci anomálie považuje autor za projev paradoxní zóny analogie. Jejím výsledkem je analogická idiomatičnost, jakási pravidelná nepravidelnost. Princip tvarovosti je odvozen z teze obrazu a jeho pozadí. Stavební prvky (pozadí) a jejich konfigurace, výraz (obraz) dávají vzniknout smyslu celku, který není totožný se sumou významů stavebních prvků; celek je novou kvalitou —

tvarem. Princip emancipace postihuje míru autonomie výrazových prostředků; frazémům se připisuje rys sytematičnosti, neboť si podržují výpovědní sílu prostřednictvím důvěrného kontaktu se životními situacemi.

Peter Ďurčo se v textu *Gramatické vlastnosti frazém z porovnávacieho hľadiska* zabývá didaktickými aspekty frazeologie. Frazémy nejsou kombinací slov nebo slovních tvarů vzhledem k morfológicko-syntaktickým restrikcím, zakládajícím anomálnost frazému. Ty lze popsat prostřednictvím paradigmatických vlastností komponentů a vnější i vnitřní valence včetně sémantické klasifikace participantů. Anomálie mají podobu neúplnosti nebo rozpadu paradigmatu, popř. vyčlenění z paradigmatu. V důsledku toho často není možné ani užití nominativního nebo infinitivního tvaru hesla ve slovníku, popř. naopak tato neutrální podoba komponentu nevypovídá o míře restrikce paradigmatu. Tvarová a syntaktická omezení mají navíc podobu uzuálních preferencí, jež jsou běžně překračovány při aktualizacích a tvůrčím nakládání s jazykem. Cílem by podle autora měl být alespoň konfrontační popis frazeologického minima. Ekvivalentnost frazémů je třeba popsat nejen prostřednictvím všeobecné významové podobnosti, ale na základě zkoumání pojmového rozsahu frazému, jeho pragmatických vlastností, valence a distribuce sémantických prvků, gramatických výskytů a jejich funkčně-transformačních potencií.

Rainer Eckert přispěl do sborníku prací *Eine partielle Entsprechung zu russ. держать в ежовых рукавицах in den lettischen Volksliedern*, v níž porovnává ruské a lotyšské lexikální varianty uvedeného frazému; pro ně je typická táž obraznost (*rukavice / sukně / kalhoty z ježka / z ježčí kůže / z kopřiv / z bodláků*).

Diachronní a komparativní studie Wolfganga Eismanna *Заметки к сборнику пословиц Иеронима Межуепа „Paroemiologia polyglottos“ 1592 u 1605* se zaměřuje na široké kulturní souvislosti protestantských snah o překlad bible do národních jazyků, zvláště na utřídění slovinského paremiologického materiálu. Hieronymus Megiser shromáždil kromě tureckých a španělských přísloví také propoziční frazémy chorvatské a slovinské. Především k jejich analýze autor vyzývá, protože obě vydání sborníku obsahují některé nepřesnosti v určení původu (biblismy) a jazyka (kontaminace materiálu slovinského a chorvatského).

Ján Horecký revokuje příspěvkem *Návrh na vymedzenie frazémy* otázku základní frazeologické jednotky. Vychází z hypotézy, že frazém je znakem sloužícím k pojmenování situace, definuje ho z hlediska funkce, formy a obsahu. K posloupnosti věc — představa — pojmenování analogicky přiřazuje posloupnost situace — výpověď — frazém; ten pak považuje častěji za prostředek sekundární nominace. Frazém jako sekundární pojmenování situace je paralelou primární výpovědi. Hierarchicky nejvyšší vlastností frazému je právě nominativnost, zahrnovaná obvykle do rysu ustálenosti, resp. reprodukovatelnosti. Strukturovanost, provázená variantností, je dominantním znakem formy, obsah frazému je příznačný rysem celosti a obraznosti (transformovanosti) — ta plyne z druhotnosti pojmenování. Rysy konstrukčnosti, modálnosti a expresivity se projeví až na úrovni textu.

Milada Jankovičová se v práci *Typy frazeologických antonym v ruštině* pokouší o zachycení paradigmatických vztahů frazematického systému založených na opozitnosti. Antonymii vnímá jako vztah založený na shodném kategoriálním a protikladném celostním významu, podmíněný navíc jedním společným sémem členů antonymní skupiny. Toto východisko je limitující. Přínosem je sémantická kategorizace jinak běžně vymezovaných antonym kontrárních a komplementárních a odlišení tzv. kvazikonverze v rámci konverziv (*выбросить на улицу кого — оказаться на улице*) s ohledem na zjevný důsledkový vztah. Enantiosémické vztahy (vztahy opozitních lexí polysémické jednotky) se v české lexikologii obvykle nevyčleňují, ani to by však nebylo na škodu (*на днях — в brzké budoucnosti X nedávno*); nezdá se ovšem přijatelné chápat je jako typ homonym, jak to činí autorka s odvoláním na ruskou literaturu. Není rovněž zřejmé, proč jsou vektoro-

vá opozita (*поднимать голову — опускать голову*) řazena právě k antonymům kontrárním, tedy s jakým středním členem se počítá. Autorka svůj příspěvek uzavírá úvahou o podmíněnosti opozitních vztahů frazémů opozitnosti nejméně jednoho komponentu nebo komplexního významu.

Ján Kačala nabízí v textu *Lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky* kritéria pro odlišení těchto dvou typů víceslovných pojmenování. Je-li pro frazém typická významová i výrazová provázanost komponentů, petrifikovanost formy a obraznost významu, tzv. lexikalizované spojení slov se zakládá na významově oslabeném kategoriálním slovu — substantivu nebo verbu — rozvíteným specifikacním členem (*hudobné teleso, prejavit súcit*). Typologii víceslovných pojmenování odvozuje J. Kačala od dichotomií terminologičnost / neterminologičnost a obraznost/neobraznost.

Emilia Krošláková ve studii *Frazeologické prirovnania so zoonymickým komponentom* předkládá svá zjištění o vazbě konkrétního zoonyma, resp. třídy zoonym na typ expresivity, neredukovatelný v subjektivně podmíněnou opozici negativní — pozitivní (*usilovný ako včelička X lenivý ako veš*). Část zvířecích přirovnání nese modalitu nevyhraněnou (*byť nemý ako ryba*), popř. týž komponent zakládá rozdílnou expresivitu frazému (*verný ako pes X skapat ako pes*). Další typ frazémů je motivován objektivní podobností (*meniť farby ako chameleón*).

Valerij M. Mokienko, zastoupený ve sborníku studii *Каме́нь за на́зуючо́ю шу́ had na prsiach?*, je znám šířím všeobecného kulturního rozhledu; také tato komparativní analýza zdaleka nekončí u frazémů dvou jazyků. Podstatný je závěr, upřednostňující sémantickou různorodost obou komplexních struktur před zdánlivou univerzalitou modelu. Proti prosté lexikální variantnosti hovoří i různý rozsah výskytu obou frazémů.

V práci Jany Pekarovičové *Frazeodidaktika na pozadí slovenčiny ako cudzieho jazyka* jsou shrnuty konkrétní možnosti zpřístupnění frazematiky včetně jejích paradigmatických, stylových a pragmatických hodnot. Za vhodné se považuje začínat konverzačními frazémy (*ako sa dari — ujde to*), přísloví, pořekadla a pranostiky vázat k tematickým celkům a učinit z nich prostředky etnokulturní diferenciacce a kontrastivní mezikulturní komunikace. Za zvlášť přínosnou označuje autorka práci s heterogenními studijními skupinami, kde je výjimečný prostor pro multilingvální komparatistiku. Potřebným se zdá vymezení frazeologického minima, didakticky zvládnutelného mj. prostřednictvím poukazů k synonymii, antonymii, polysémii, resp. k sémantickým polím. Na pozadí sémaziologických a onomaziologických modelů lze zachytit i variantnost a aktualizace frazémů.

Zuzana Profantová vnáší do sborníku novou dimenzi prací *Nech Ťa Pán Boh živí, dokiaľ budú slivy... (Od mágie k etikete. Príspevok z etnolingvistiky)*. Slovo mající v mýtické době stejnou váhu jako věc ztratilo podle autorky část magické moci a postoupilo do areálu etikety. V obou případech je ovšem projevem snahy omezit různorodost chování, typizovat a unifikovat je do standardních schémat, vzorců, sociálních kódů. Etiketa užívá prostředků lingválních, stejně jako mimiky a gest; autorka se zabývá především sémiotikou a axiologií verbalizovaných forem etikety, podstatou a smyslem slovních rituálů.

Ivor Ripka prací *Poznámky o klasifikácii nářečovej frazeológie* usiluje o zpřesnění výkladu termínu nářeční frazém. Nezpochybuje tvrzení, že mezi nářeční prostředky patří frazémy přesahující významovými vlastnostmi, konotacemi nebo povahou složek znaky spisovného jazyka, považuje však toto vymezení za těžko praktikovatelné. Nářeční frazematika není totožná s frazematikou lidovou; přesto F. Buffa (1994) interpretuje jako nářeční všechny frazémy, jež zaznamenal u respondenta — nositele dialektu. Proti tomu považuje I. Ripka za nářeční takové frazémy, které chybí ve frazeologickém fondu spisovného jazyka nebo jej obměňují, a to jako hláskové, tvarové nebo syntaktické varianty, jednotky motivačně nebo významově posunuté nebo jako frazémy výrazně vázané na místní realie v širším kontextu nepřístupné. Pro uvedený koncept se zdá limitující výchozí úsudek, že (slovenský) národní jazyk je založen na dvou relativně stabilních útvarech — spisovném jazyku a místních nářečích.

Je-li příspěvek Jany Skladané *Diachronia v synchronnej frazeológii Jozefa Mlacka* situován na závěr sborníku (následován už jen soupisem prací o J. Mlackovi), jistě nejde o náhodu. Autorka v něm jednak shromažďuje vlastními zkušenostmi podpořené argumenty pro kombinaci diachronního a synchronního přístupu (jeho opodstatnění spočívá především v tom, že ustálenost frazému je vlastností sice pravidelně zmiňovanou, přesto ale relativní), jednak vzdává poctu frazeologovi, který ji k uvedené metodě inspiroval. Že nejde o podnět zanedbatelný a že slovenští frazeologové dokázali své úsilí soustředit k záměru přesahujícímu hranice jejich státu, to dokazuje nejen třetí díl volného cyklu frazeologických studií.

Miloslav Vondráček

Gramatika národního mýtu a folklór. Zuzana Profantová (edit.). Bratislava, Ústav etnológie SAV 1998, 105 s. (ISBN 80-968022-5-9).

Zuzana Profantová, přední slovenská etnoložka, uspořádala sborník prací, participujících na XII. mezinárodním sjezdu slavistů v Krakově (září 1998). Její příspěvek tvoří teoretickou a metodologickou osu sborníku a propůjčil mu i název.

Z. Profantová chápe mýtus jako specifickou kategorii společenské komunikace a historické paměti. Tato forma a struktura je schopna ztělesnit nejzákladnější rysy lidského myšlení, sociálního chování i umělecké praxe. Autorka nepřisuzuje mýtu univerzální charakter; principiálně odlišuje mýtus archaický a soudobý. Středem jejího zájmu je národní mýtus (komplex narativů o vzniku, původu, dějinách a hrđinech národa až do současnosti).

Mýtus není produktem intelektuálního procesu, klíčí z hlubokých lidských emocí. Přesto kodifikuje myšlení, upevňuje morálku, racionalizuje a zdůvodňuje společenská pravidla, řeší konflikt uplatnění individua ve společnosti. Sebedefinování národního společenství se ubírá cestou připomínání, interpretace, reinterpretace a oslavování společné minulosti. Jako doklad historie národa často slouží nejen historické důkazy, ale i folklorní materiál na historický důkaz povýšený. Tak dochází k mytizaci historie a vzniku národního mýtu.

Pro Z. Profantovou je přiznačná orientace v širokém okruhu zahraniční literatury. Frekventované odkazy na E. Cassirera jsou i tentokrát výsledkem kritického posouzení pestré škály jiných konceptů. Výrazného axiologického momentu se práci Z. Profantové dostává akceptováním Cassirerova názoru, že současný politický mýtus je zčásti produkován zručnými a obratnými manipulátory — podobně jako jiné moderní zbraně — se záměrem vyvolat vykalkulovaný efekt.

Mýtus vede k formování rituálního jazyka, jehož slova se užívají v nových významech, zpředměťují se, stávají se slovy magickými, neboť silně reflektují iracionalitu a emocionalitu, angažována jsou slova nová. Paralelně probíhá přehodnocení všech etických norem. Mechanismy působení mýtu jsou kompatibilní s fungováním ideologie, náboženství, ale i sociálních tužeb a vizí. Biernatův výraz „mytologická past historie“ upozorňuje na četnost a různorodost interpretací historických jevů, podmíněnou interpretačními možnostmi věd i nadstavbových složek mimovědních. Mýty o historii každopádně korespondují s dobovými mýty politickými.

Mýtus je konfabulován na základě útržkovitých faktů, často nepravdivých, svévolně se nakládá s časoprostorovými a příčinnými vztahy. Závazné je zobrazování současnosti s odvoláním na minulost. Zevšeobecňování má za následek, že jednotlivá událost je kódována jako archetyp. Mýtus